

عوامل مؤثر در تضعیف حکومت از منظر نهج البلاغه

فاطمه خواجوی^۱

^۱ طلبه سطح دو مدرسه علمیه الزهرا اراک

چکیده

باتوجه به اینکه حکومت دینی در جامعه دینی از ارکان مهمی به حساب می آید شناسایی هرآنچه که باعث تضعیف این حکومت می شود از اهمیت بالایی برخوردار است. امیرالمومنین در کتاب شریف نهج البلاغه به این عوامل پرداخته است بنابراین با توجه به این امر مهم؛ این پژوهش با روش جمع آوری اطلاعات به صورت کتابخانه ای و داده پردازی به شیوه توصیفی تحلیلی عوامل تضعیف حکومت دینی را از منظر نهج البلاغه بررسی کرده است . یافته های پژوهش در این مقاله بیانگر این است که عوامل تضعیف حکومتی تواند به علل زیادی بستگی داشته باشد ولی در اهم این موارد می توان گفت حضرت علی علیه السلام به مهم ترین عوامل می پردازد و آن ها پیش روی ما قرار می دهد. از منظر حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه بی عدالتی ؛عدم اطاعت و فرمانبرداری از رهبران جامعه، دنیاطلبی و عبرت نگرفتن از گذشته است که در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: عدالت ، حکومت ، زمامداران، تفرقه، نهج البلاغه

مقدمه

یکی از موضوعاتی که در مورد آن باید به دقت توجه کرد و آن را مورد بررسی قرار داد حکومت داری و پرهیز از مسائلی است که می تواند آفت حکومت شود. در هر کشوری باید طبق اصول و قوانین خاص مربوط به خودش به اداره جامعه پرداخت. بنابراین عواملی در تضعیف حکومت دخیل هستند. به روش مدیریت و اداره هر کشوری حکومت اطلاق می شود که توسط دولتمردان به تقویت و یا تضعیف می گردد. نهج البلاغه کتابی است که در آن به حکومت داری و عوامل تضعیف آن پرداخته است. حضرت علی علیه السلام خودشان به عنوان مظهر عدالت و عدالت خواهی در دنیا شناخته می شوند. اگر به توصیه های آن بزرگوار عمل شود باعث می شود یک حکومت در مسیر پیشرفت قرار گیرد.

اما مزیت و امتیاز این مقاله بررسی عوامل موثر بر تضعیف حکومت در نهج البلاغه می باشد. بیشتر از همه کسانی از این مطالب بهره مند می گردند که در پست های مهم و کلیدی یک کشور اشتغال دارند و فرمان هدایت کشور به دست آن ها است. از آن جهت باید این مسأله مورد توجه و دقت نظر قرار گیرد که اگر در حکومت آفت هایی به وجود آمد باید فوراً به حل آن ها پرداخت چرا که این موارد در زمان طولانی اثر خود را نمایان می کند و اگر نه بازگشت به حالت اعتماد کامل و قوت قلب مردم دیگر امکان پذیر نیست.

ضرورت نگارش این موضوع از آن جهت بسیار مهم است چون اگر به آن مسائل توجه نشود باعث می شود که مقدمات فروپاشی یک حکومت به وجود آید که خسارت های آن دامن گیر تمامی افراد یک جامعه می گردد.

روش انجام تحقیق ما نقلی و حیانی و با روش گرد آوری کتابخانه ای و روش پردازش توصیفی تحلیلی است. در این تحقیق درصدد پاسخ به این سوالات هستیم.

سؤال اصلی ما این است که عوامل مؤثر در تضعیف حکومت از منظر نهج البلاغه چیست؟

سؤالات فرعی

نقش بی عدالتی در تضعیف حکومت دینی از منظر نهج البلاغه چیست؟

نقش عدم اطاعت و فرمانبرداری از رهبری جامعه در تضعیف حکومت دینی از منظر نهج البلاغه چیست؟

نقش اختلاف و تفرقه در تضعیف حکومت دینی از منظر نهج البلاغه چیست؟

نقش دنیاطلبی در در تضعیف حکومت دینی از منظر نهج البلاغه چیست؟

نقش عدم عبرت از عوامل تضعیف امتهای پیشین در تضعیف حکومت دینی از منظر نهج البلاغه چیست؟

الف – مفهوم شناسی

۱- مفهوم حکومت اسلامی

حکومت اسلامی حکومتی است که شناخت و برنامه ریزی مدیریتی آن متکی به منابع معرفتی جامع اسلام (معارف و حیانی، عقلانی، تجربی و کارشناختی، کشفی و شهودی) بوده و مرجعیت همه جانبه دین را پذیرفته است و اهداف و جهتگیری ها، قوانین، مقررات و ساختارها، شرایط کارگزاران و رفتارهای آن بر اساس منابع جامع دینی مشخص می گردد و دست کم در هیچ زمینه ای، با آموزه های دینی ناسازگار ننماید. در تعریفی دیگر حکومت اسلامی، حکومتی است که علاوه برآنکه همه ی قوانین و مقررات اجرایی آن برگرفته از احکام اسلام است، مجریان آن نیز مستقیماً از طرف خدا منصوبند یا به اذن خاص یا عام معصوم منصوب شده اند.

۱

۲- مفهوم عدالت

در تعریف لغوی عدالت گفته اند: (العدل یضع الامور مواضعها)^۲ یعنی هر چیزی را سر جای خودش قرار دادن است. عدالت چیزی است که می توان به آن به عنوان یک مرز ایمان داشت و به حدود آن راضی و قانع بود ، اما اگر این مرز شکسته و این ایمان گرفته شود و پای بشر به آن طرف مرز برسد دیگر حدی برای خود نمی شناسد ، به هر حدی که برسد به مقتضای طبیعت و شهوت سیری ناپذیر خود تشنه حد دیگر می گردد و بیشتر احساس ناراضی می نماید.

۱ محمد جواد نورورزی، جلد ۱ ص ۲۶، ۱۳۹۵

۲ نهج البلاغه، حکمت ۴۳۷ ترجمه علی شیروانی ص ۹۴۲

اسْتَغْمِلِ الْعَدْلَ وَ اخْذِرِ الْعُسْفَ وَ الْحَيْفَ فَإِنَّ الْعُسْفَ يَعُودُ بِالْجَلَاءِ وَ الْحَيْفَ يَدْعُو إِلَى السَّيْفِ.^۱
عدالت را اجرا کن و از زورگویی و ستمگری بپرهیز زیرا زورگویی مردم را به ترک از وطن وامی دارد، و ستم آنان را به قیام مسلحانه می کشاند.

امام: اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قَرَضَ عَلَى أُمَّةٍ الْعَدْلَ أَنْ يُقَدِّرُوا أَنْفُسَهُمْ بِضَعْفَةِ النَّاسِ كَيْلًا يَتَّبِعَ بِالْفَقِيرِ فَقْرُهُ؛

خداوند عزوجل بر پیشوایان عادل واجب کرده که سطح زندگی خود را با مردم ناتوان برابر کنند تا فقیر را، فقرش برآشفته نکند.^۲

ب- عوامل مؤثر در تضعیف حکومت

بی شک عوامل مختلفی در تضعیف هر پدیده ای مؤثر است و حکومت نیز از این اصل جدا نیست. ظهور و سقوط حکومت ها تابع عوامل مختلفی است. خواستگاه حکومت اسلامی با دیگر حکومت های جهان بشری متفاوت است. این تفاوت را به گونه ای شفاف می توانیم در بیانات امیر مومنان پیدا نماییم. در بیانات شیوا و گهر بار امیر مومنان در مورد این مساله مهم به صورت دقیق مورد بحث واقع شده است چون دیگر احکام اسلامی در یک کشور در سایه این موضوع قرار می گیرد که رهبری یک جامعه آیا به دست یک اسلام شناس است یاخیر؟ حضرت امیر علیه السلام به مناسبت های گوناگون عوامل تضعیف حکومت ها را بیان کرده است که عبارتند از:

۱- رعایت نکردن عدالت در بین اقشار جامعه

وقتی حضرت علی(علیه السلام) خلافت را به دست گرفتند، برنامه های اصلاحی خویش را برای برقراری عدالت اجتماعی و اقتصادی آغاز کردند اما هنوز شش ماه از اجرای برنامه های اصلاحی حضرت نگذشته بود که بسیاری از کبار اصحاب و تابعین و خواص جامعه اسلامی، یعنی کسانی که در راه اسلام جان فشانی کرده و از آسایش و هستی خویش در آن راه مایه گذاشته بودند، لب به اعتراض گشوده و هر یک به نوعی به مخالفت با آن حضرت برخاستند. بزرگان و متنفذین مهاجر و انصار و فرماندهان نامدار زمان رسول اکرم(صلی الله علیه وآله)، که در میان مردم دارای نفوذ و منزلت خاصی بودند، از علی(علیه السلام) جدا شدند. علاوه بر این ها، ده ها نفر دیگر که برخی از آنان از فقها و برخی از قراء و روات احادیث و بعضی از قهرمانان

۱ نهج البلاغه، حکمت شماره ۴۷۶ ترجمه علی شیروانی ص ۹۵۸

۲ شیخ کلینی، اصول کافی ج ۱، ص ۴۱۱ ترجمه مصطفوی

بنی اسحاق و بنی اسرائیل علیهم السلام فما اشد اعتدال الاحوال و اقرب الاشتباه الامثال^۱ «پس از احوال فرزندان اسماعیل، اسحاق و یعقوب پند گیرید که «چقدر سرگذشتها با هم متناسب و داستانها شبیه و نظیر یکدیگرند.»^۲

حضرت علی علیه السلام در ادامه می فرمایند: و احذروا ما نزل بالامم قبلکم من المثلثات بسوء الافعال و ذمیم الاعمال فتذكروا فی الخیر و الشر احوالهم و احذروا ان تكونوا امثالهم «از مایه های عبرتی که بر پیشینیان شما به خاطر اعمال بد و کردار ناپسندشان فرود آمده است، دوری گزینید. بنابراین حالات خیر و شر آنان را به خاطر آورید و از اینکه همانند آنان شوید، برحذر باشید.

و اعتبروا بما قد رایتم من مصارع القرون قبلکم؛ «از آنچه در میدانهای نابودی امتهای پیشین دیده اید، عبرت گیرید (به عوامل سقوط و انقراض آنان توجه کنید).

الواجب علیک أن تتذكر ما مضی لمن تقدمک من حکومت عادله، أوسنة فاضله، أو أثر عن نبینا صلی الله علیه و آله أو فريضة فی کتاب الله فتقتدی بما شاهدت مما عملنا به فیها، و تجتهد لنفسک فی اتباع ما عهدت الیک فی عهدهی هذا. بر تو واجب است که سرگذشت و رفتار زمامدارانی را که پیش از تو از این خاکدان گذشته اند به یاد بیاوری، زمامدارانی که حکومت دادگرانه گسترده و به سنت فاضله عمل نمودند و از آثار پیامبر صلی الله علیه و آله تبعیت نمودند و واجبات وارده در کتاب الهی را پیروی کردند، پس تبعیت کن از آن اعمالی که ما انجام دادیم و تو خود آن را مشاهده کردی و تلاش کن در پیروی از این عهدنامه که برای تو نوشتیم.^۳

امام علیه السلام در خطبه «قاصه» به نکات بسیار ارزشمندی اشاره کرده اند که توجه خوانندگان را به مطالعه عمیق و دقیق آن دعوت می کنیم. امام علیه السلام در قسمتهای آخر این خطبه بوضوح از مردم می خواهد که از آنچه بر سر امت های پیشین به جهت انجام افعال مذموم آمده است، پند گیرند: «و احذروا ما نزل بالامم قبلکم من المثلثات بسوء الافعال و

^۱ «نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲» ترجمه محمد دشتی ص ۴۴۰

^۲ www.howzeh.net ، نقیبه ، عوامل سقوط و انحطاط حکومت ها از منظر نهج البلاغه

^۳ عزیزی، عباس، ۱۳۹۶، صفحه ۶۵

ذمیم الاعمال فتذكروا فی الخیر و الشر احوالهم و احذروا ان تكونوا امثالهم فاذا تفكرت فی تفاوت حالیهم فالزموا كل امر لزم العزۃ به شانهم و زاحت الاعداء له عنهم مدت العافیۃ به علیهم و انقادت النعمۃ له معهم و وصلت الكرامۃ علیہ حبلمهم من الاجتناب للفرقة و اللزوم للألفة^۱ از کیفیهایی که بر اثر کردار بد و کارهای ناپسند بر امتهای پیشین فرود آمد، خود را حفظ کنید و حال گذشتگان را در خوبیها و سختیها به یاد آورید و بترسید که همانند آنها باشید! پس آنگاه که در زندگی گذشتگان مطالعه می کنید، عهده دار چیزی باشید که عامل عزت آنان بود و دشمنان را از سر راهشان برداشت و سلامت و عافیت زندگی آنان را فراهم کرد و نعمتهای فراوان را در اختیارشان گذاشت و به آنان کرامت بخشید که از تفرقه و جدایی اجتناب کردند و بر وحدت همت گماشتند و یکدیگر را به وحدت واداشته سفارش کردند « و از کارهایی که پشت آنها را شکست و قدرت آنها را در هم کوبید، چون کینه توزی با یکدیگر، پر کردن دل ها از بخل و حسد، به یکدیگر پشت کردن و از هم بریدن و دست از یاری هم کشیدن بپرهیزید! و در احوال مؤمنان پیشین اندیشه کنید که چگونه در حال آزمایش و امتحان به سر بردند؟ آیا بیش از همه مشکلات بر دوش آنها نبود؟ و آیا بیش از همه مردم در سختی و زحمت نبودند؟ و آیا از همه مردم جهان بیشتر در تنگنا قرار نداشتند؟»^۲

^۱ «نهج البلاغه خطبه ۱۹۲» ترجمه علی شیروانی ص ۴۴۰

^۲ www.howzeh.net نقیبه ، عوامل سقوط و انحطاط حکومت ها از منظر نهج البلاغه

نتیجه گیری

با دقت در موارد ذکر شده می توان دریافت که عوامل مؤثر در تضعیف حکومت در نهج البلاغه شامل چهار مورد اصلی می گردد که عبارتند از : عدم اطاعت و فرمانبرداری از رهبر جامعه، اختلاف و تفرقه ، دنیا طلبی، عدم عبرت گرفتن از گذشتگان. در این موضوع از این جهت مهم است تحقیق شود که ما باید در هر کاری با علم و آگاهی وارد شویم تا بتوانیم موفق شویم. قرآن هم در این مورد می فرماید: ولا تقف ما لیس لك به علم. از کاری که به آن علم نداری پیروی نکن.^۱ اگر ما در مسایل مربوط به حکومت داری و کشور داری به خوبی به تحقیق و جست و جو بپردازیم و در وادی عمل نیز به آن ها عمل نماییم ضامن بقای حکومت و سلامت روحی و روانی افراد جامعه می گردد. پس اشتباهات مربوط به حکومت را دانستیم و می توان با انجام فرامین الهی و دستورات قرآن به راهی قدم گذاشت که سعادت افراد جامعه را تامین می نماید و رضایت حداکثری مردم حاصل می شود. در این جا به اهم مباحثی که می تواند یک حکومت را به تضعیف بکشانند به ترتیب اهمیت پرداخته شد. البته ممکن است عوامل دیگری نیز در این موضوع دخالت داشته باشند که ما از ذکر موارد جزئی اجتناب نمودیم.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. . آمدی، عبدالواحد بن محمد (نویسنده)، **تصنيف غرر الحكم و درر الكلم**، مكتب الإعلام الإسلامی، ۱۳۹۴ مرکز النشر قم
۲. پاینده، ابوالقاسم، **نهج الفصاحه**، قم، انصاریان ، ۱۳۸۳، دوم
۳. حکومت حکمت، **حکومت در نهج البلاغه**، مصطفی دلشاد تهرانی، تهران، خانه اندیشه جوان ۱۳۷۷
۴. خویی، میر حبیب الله، **منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه**، تهران، مکتبه الاسلامیه ، ۱۳۹۲، چاپ دوم
۵. عبدالواحد محمد تمیمی آمدی، **سیدجلال الدین محدث ، شرح آقا جمال الدین خوانساری بر غررالحکم** ، تهران، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران ، ۱۳۸۴ ششم
۶. عزیزی، عباس، **نهج البلاغه موضوعی**، قم، انتشارات هدی ، ۱۳۹۶، نوبت دوم
۷. علی نقی فیض الإسلام، **ترجمه نهج البلاغه**، تهران، ولیعصر، ۱۳۷۶، نوبت اول
۸. مجلسی، محمد باقر، **بحار الانوار**، قم، انتشارات مکتب القرآن، ۱۳۹۷، نوبت اول
۹. محمودی ، محمدباقر ، **نهج السعاده فی مستدرک نهج البلاغه**، بی جا، بی نا، بی تا
۱۰. مطهری ، مرتضی، **سیری در نهج البلاغه**، قم، انتشارات صدرا، ۱۳۸۸، ، نوبت دوم
۱۱. مکارم شیرازی، ناصر ، **پیام امام امیر المومنین علیه السلام** ، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۵ ه. ش
۱۲. نوروزی، محمد جواد، **نظام سیاسی اسلام** ، تهران ، انشارات طلوع دانش، ۱۳۹۵، ، اول
۱۳. ابن اثیر، علی بن محمد، **الکامل فی التاریخ**، بیروت، انتشارات دار صادر، ۱۳۸۵
۱۴. انصاریان، علی ، **الدلیل علی موضوعات نهج البلاغه** ، ترجمه اسماعیل تاجبخش، تهران، انتشارات یاسر ۱۳۶۳
۱۵. علی بن الحسین ابن عساکر، **تاریخ مدینه دمشق**، دارالفکر، قم، تحقیق علی شیری، بی تا

۱۶. محمد دشتی و سید کاظم محمدی، المعجم المفهرس ألفاظ نهج البلاغه، قم،
مؤسسه امیر المؤمنین، ۱۳۷۵ ه. شمسی
۱۷. مغنیه، محمد جواد، فی ظلال نهج البلاغه، دار العلم للملایین، بیروت، ۱۹۷۹ م، سوم

مقالات

۱۸. www.howzeh.net نقیبه، عوامل سقوط و انحطاط حکومت ها از منظر نهج البلاغه
۱۹. www.ensani.ir، معرفت، نقش خواص در تضعیف حکومت علی علیه السلام
۲۰. www.ensani.ir، سلیمانی، نقش خواص در تضعیف حکومت علی علیه السلام